

İznik Çini Fırınları Kazısı Çini Buluntuları Arasından İstanbul'da 17. Yüzyıl Mimarisinde Karşılaşılan Çinilere Ait Bazı Örnekler

V. Belgin Demirsar Arlı* – Hakan Arlı** – Şennur Kaya***

Öz

İznik Çini Fırınları Kazısına 1981 yılında başlanmış, 1984 yılından itibaren de ilçe merkezinde bulunan BHD kodlu kazı alanında çalışmalara devam edilmiştir. İznik'te, Osmanlı Dönemi'nde çini ve seramik atölyelerinin yoğun olduğu bölge içerisinde kalan kazı alanında, şimdiye kadar toplam on bir fırın ateşhanesi tespit edilmiştir. Yaklaşık -4 metre kotuna kadar inilen kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan fırın artıkları, fırın içerisinde pişirim sırasında kullanılan çeşitli pişmiş toprak malzemeler ile yanmış ya da defolu parçaların olduğu seramik çöplükleri her yıl ayrıştırlarak buradaki üretimin yoğunluğu ve niteliği konusunda yeni verilere ulaşılmasını sağlamaktadır. Üretim artığı olarak ayrılmış buluntular arasında ise seramiklere oranla çini parçaları oldukça az sayıda kalmaktadır. Yarı mamul nitelikli bu çini parçalarının büyük bölümünü, sıraltına mavi-beyaz ve çok renkli dekorlu ulama desenli bordür ve karo çinilerine ait parçalar oluşturmaktadır. Renkli sır tekniğinde yapılmış örnekler de bulunmakla birlikte bunlarla oldukça nadir karşılaşılmaktadır. İznik üretimi oldukları kesin olan bu çini parçalarının bilim çevrelerine tanıtılmasına, özellikle kaynağı bilinmeyen çinilerin tespitine katkı sağlamaktadır. Bunların kullanıldığı yapıların belirlenmesi ise bu çinilerin tarihlendirilmesi açısından önem kazanmaktadır. Bu çalışmada altı çini buluntu, ayınlara ya da benzerlerinin kullanıldığı İstanbul'daki Sultan Ahmed Külliyesi, Yeni Cami Külliyesi, Eyüp Sultan Türbesi, Topkapı Sarayı gibi önemli yapılar çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelenen örneklerden dört parçanın 17. yüzyılda üretildiği kesin olarak saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İznik, Çini, Çini Fırınları, Kazı Buluntuları, Osmanlı Mimarisi.

Some Tile Samples, Encountered in 17th Century Istanbul Architecture Among the Tile Finds Unearthed in the Iznik Tile Kilns Excavation

Abstract

The Iznik Tile Kilns Excavation, which started in 1981, has been carried out in the BHD coded excavation area in the district center since 1984. A total of eleven kilns have been identified so far in the excavation area in Iznik, which is located in the region where tile and ceramic workshops were known to be dense

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, <https://ror.org/03a5qrr21> beldeimar61@yahoo.com <https://orcid.org/0000-0002-2656-9962>

** Sanat Tarihi, İznik Çini Fırınları Kazısı, <https://ror.org/04zsc3j83> harli61@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-4082-2458>

*** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Güzel Sanatlar Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, <https://ror.org/03a5qrr21> kayasen@istanbul.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-3634-7191>

Bu makale Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Atf/Citation: Demirsar Arlı, V. Belgin – Arlı, Hakan – Kaya, Şennur, "İznik Çini Fırınları Kazısı Çini Buluntuları Arasından İstanbul'da 17. Yüzyıl Mimarisinde Karşılaşılan Çinilere Ait Bazı Örnekler", *Höyük* 16, 2025, 235-248.

during the Ottoman period. The kiln residues unearthed during the excavations down to approximately -4 meters in elevation, various terracotta materials used during firing in the kilns, and ceramic garbage dumps containing burnt or defective pieces are also separated every year to obtain new data on the intensity and qualities of the production here. Among the finds separated as production residues, tile pieces remain very few in number compared to ceramics. Most of these semi-finished tile pieces are composed of underglaze blue-white and multi-colored decorative border tiles and panel tiles. Although there are examples made in the colored glaze technique, they are rarely encountered. Introducing these tile pieces, which are certain to be Iznik production, to the scientific community, especially contributes especially to the identification of tiles of unknown origin. Determining the structures in which they were used is important for dating these tiles. In this study, six tile finds were evaluated within the framework of important structures in İstanbul -such as the Sultan Ahmed Complex, the New Mosque Complex, the Eyüp Sultan Tomb and Topkapı Palace- which are identical or closely similar examples are known.

Keywords: Iznik, Tiles, Kilns, Excavation Finds, Ottoman Architecture.

Giriş

1981 yılında başlanılan, 1984 yılından sonra BHD kodlu alanda sürdürülen İznik Çini Fırınları Kazısı'nda ele geçen çini buluntularına, çeşitli bilimsel yayınlarda ve toplantılarda yer verilmiş¹, Osmanlı Dönemi çinileriyle kaplı yapıları içeren bir de kitap hazırlanmıştır². Ancak bilhassa, 2014 yılından itibaren kazı çalışmalarının ağırlık kazandığı kazı alanında, kuzey parsel olarak nitelenen atölye bölgesinde tespit edilen çini örneklerinin tamamına bu yayınlarda yer vermek mümkün olmadığı gibi düzenli sürdürülmekte olan kazılar sırasında yeni çini parçalarına da ulaşılmıştır. Ek olarak farklı yıllarda bulunan aynı nitelikteki çini örnekleri de depo çalışmaları sırasında bir araya getirilerek bunlara dair daha sağlıklı kanıtlar elde edilmiştir.

Kazı çalışmaları sırasında seramiklere oranla daha az sayıda ele geçen bu çini parçaları, yine üretim artığıdır ve bu örnekler arasında özellikle pişirim sırasında yanmış parçalar çoğunluktadır. Bunların kompozisyon ve üslup özelliklerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi, başka kazılarda çıkan örneklerin ve koleksiyon parçaları yanı sıra bire bir aynıları ya da çok yakın benzerlerinin kullanıldığı yapılar dikkate alınarak yapılmaktadır. Böylelikle üretim yerleri bilinmeyen veya tartışmalı olan çinilere açıklık kazandırılmakta, İznik çinilerinin nitelikleri konusunda daha somut bilgiler oluşturulmaktadır. Bu çalışma kapsamında İstanbul özelinde 17. yüzyıl Osmanlı mimarisinde kullanılmış çinilerle ilişkili kazı buluntusu altı parça/parça grubu tanıtılmıştır.

İznik Çini Fırınları Kazısı'nda Bulunan Çini Parçaları

Grup 1: Renkli Sır Tekniğinde Çini Parçaları

Tanım: Beyaz hamurdan imal edilerek renkli sır tekniğinin uygulandığı aynı gruba ait parçalar 1988, 1990, 2013 ve 2018 yıllarında bulunmuştur³. Bunlarda sırsız yüzeylere siyah ince bantla ayrılan firuze ve yeşil renkli sır uygulanmıştır (Şekil 1-3).

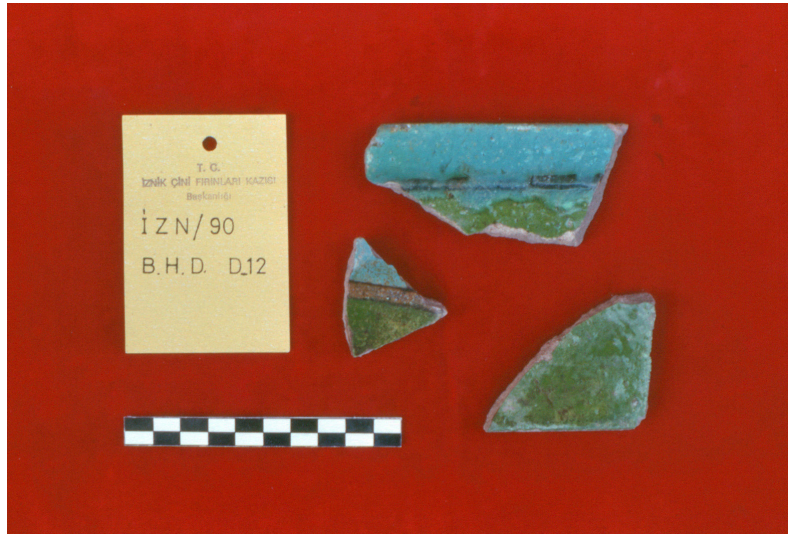
1 Aslanapa–Yetkin–Altun 1989; Yetkin 1992, 203-220; Demirsar Arlı–Adıgüzel 2011, 235-245; Demirsar Arlı 2016, 507-516; Demirsar Arlı 2017, 371-388; Demirsar Arlı 2018a, 445-459; Demirsar Arlı 2018b, 578-594; Demirsar Arlı 2019, 345- 360; Demirsar Arlı–Kaya 2019, baskıda.

2 Demirsar Arlı–Altun 2008, 281.

3 1988 yılında ele geçen parça için bk. Aslanapa–Yetkin–Altun 1989, 277. Ayrıca bu kazı buluntusu ile Sultan Ahmed Külliyesi'nin renkli sır tekniğindeki çinileri, Prof. Dr. Şerare Yetkin tarafından bir makalede ele alınmıştır. Bk. Yetkin 1992, 213-220. Geç dönem kazılarında bulunan parçalar için bk. Demirsar Arlı–Adıgüzel 2011, 237; Demirsar Arlı 2015, 176; Demirsar Arlı 2018b, 581.

Değerlendirme: Teknik ve kompozisyon açısından aynı özellikleri taşıyan çinilerin tespit edildiği tek yapı örneği, Sultan Ahmed Külliyesi'dir. Sultan I. Ahmed (h.d. 1603-1617) tarafından yaptırılan ve inşası 1609-1619⁴ yıllarını kapsayan Sultan Ahmed Külliyesi'nin süsleme programı içerisinde çininin en yoğun kullanıldığı alanlar, caminin harim kısmı ile Sultan I. Ahmed Türbesi'nin içidir. Harimde alt kat pencerelerinin üzeri, mihrap duvarı, üst kat mahfil duvarları, hünkâr mahfili; türbede de pencerelerin üzerine kadar iç duvarlar ile pencere içleri çini ile kaplıdır. Arasta tarafındaki sebilde de çininin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kazıda bulunan parçalarla uyumlu beyaz, firuze ve yeşil rengin öne çıktığı, siyah şeritlerle geometrik düzenlenmiş panolar ise caminin harimindeki minare çıkış kapısının üzerinde, türbenin pencere içlerinde ve sebilin iç kısmında bulunmaktadır⁵ (Şekil 4-5).

Külliyede kullanılan çinilerin ne şekilde temin edildiği konusu, bunların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Arşiv belgelerine dayalı bir çalışmada, Sultan Ahmed Camii'nin çinilerinin bir kısmının 16. yüzyılda yıkılan bazı paşa saraylarından⁶ sökülen çiniler olduklarına değinilmektedir⁷. Ayrıca külliye de kullanılacak çiniler için Kâşici Hasan'ın görevlendirildiği ve külliyenin yapımıyla aynı döneme ait fiyat listelerinden de bu çinilerin İznik'te yaptırıldığı bilinmektedir⁸. Buna göre külliyenin inşası sırasında eski çiniler kullanılmakla birlikte çinilerin bir kısmı da İznik'ten temin edilmiştir. Renkli sır tekniğinde üretilmiş panoların İznik'te üretildiği bu kazı buluntuları ile kesinleşmiştir. Ancak Yetkin'e⁹ göre ölçü, teknik ve kompozisyon bakımından klasik İznik üretimlerinden farklı olan bu çiniler, muhtemelen İznik'te çini ve seramik atölyelerinde üretimin durmasından sonra, 19. yüzyılda çömlekçi fırınında yapılarak bir onarımda buraya yerleştirilmiştir.

Şekil 1. 1990 Kazı Sezonunda Bulunan Çini Parçaları (Kazı Arşivi)

4 Ahunbay 1994, 55-61.

5 Yetkin 1992, 213.

6 Sultan Ahmed Külliyesi'nin bulunduğu alanda daha önce bazı saraylar olduğu ve külliyenin inşasından önce bunların yıkıldığına dair bk. Ahunbay 1994, 55; Artan 1994, 34-35; Eldem 1979, 172.

7 Öten 2017, 366-367.

8 Demirsar Arlı-Altun 2008, 281.

9 Yetkin 1992, 213-217.

Şekil 2. 2013 Kazı sezonunda bulunan çini parçası (Kazı Arşivi)

Şekil 3. 2018 Kazı sezonunda bulunan çini parçası (Kazı Arşivi)

Şekil 4. Sultan Ahmed Camii'nde minare çıkış kapısı üzerinde bulunan çini pano (Demirsar Arlı–Altun 2008, 288)

Şekil 5. Sultan I. Ahmed Türbesi'nde pencere içlerinde kullanılan çini pano (Fot. Ö. Erol/2020)

Grup 2: Şeffaf Sıraltına Mavi-Beyaz Dekorlu Karo Çini Parçaları

Tanım: Farklı kazı sezonlarında bulunan, işçilik ve kompozisyon bakımından birbirleri ile uyum gösterdiği tespit edilen bu çini parçaları depo çalışmaları sırasında bir araya getirilmiştir. Beyaz sert hamurlu, cidar kalınlığı 2,1 cm olan şeffaf sıraltı dekorlu bu parçalarda, beyaz zemin üzerine siyah ince konturla oluşturulan desenler, beyaz bırakılan kısımları dışında, mavi ve firuze ile renklendirilmiştir. Tanımlanabilen desenlerden de bu çini parçalarına uygulanan kompozisyonun çiçek damarlı iri hançeri, yaprak ve hatayilerle kurgulandığı anlaşılmaktadır (Şekil 6).

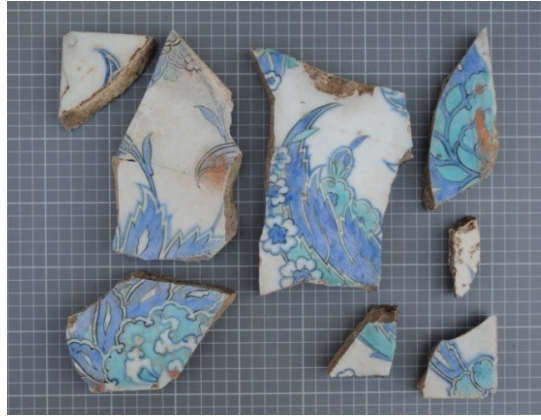
Değerlendirme: Desen, renk ve üslup açısından bunlarla uyumlu çinilerle düzenlenmiş panolar, Sultan Ahmed Camii'nde hünkâr mahfilinde ve Eyüp Sultan Türbesi'nde bulunmaktadır. Sultan Ahmed Camii'nin hünkâr mahfilinde pencere içlerine yerleştirilen panolar, sıraltına çok renkli boyamalı ince bordürle kuşatılmıştır. Merkezde hançeri yaprağın bulunduğu tek karoda tasarlanan ulama deseninde, iki karonun birleşmesiyle dikey akslarda iki farklı hatayı alternatifli biçimde yer almaktadır. Ancak burada panonun boyutlarına uygun ulama düzenini oluşturmak için karo çinilerin dışında kırık ya da farklı ölçülerde kesilerek yerleştirilmiş çiniler de kullanılmıştır. Çinilerin eksik kaldığı ya da desenlerin tam denk getirilemediği kısımlarda ise ulama aksamıştır (Şekil 7).

Aynı panoların bulunduğu Eyüp Sultan Türbesi de Sultan I. Ahmed tarafından 17. yüzyılda eklenen ziyaret bölümüyle genişletilmiştir. Sonraki dönem onarımları sırasında eklenen ve yenilenen çinilerle birlikte burası, İznik dışında Kütahya, Tekfur, Avrupa ve Yıldız üretimi çinileri barındırmaktadır¹⁰. Söz konusu panolar ise türbenin hem iç duvarlarını hem de dış duvarlarını kaplayan çiniler arasında bulunmaktadır. Şeffaf sıraltına çok renkli boyalı çini bordür içine alınan bu panolarda da ulama kompozisyonu yine farklı boyutlu çinilerle oluşturulmaya çalışılmıştır (Şekil 8).

Söz konusu bu panolarda kompozisyon düzenini bozan çinilerin kullanılması, bunların depo çinileri olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla bunlar, kullanıldıkları bu yapıların inşa ve ihya tarihlerinden öncesine aittir ve 17. yüzyıl başlarında hassa mimarlığında depo çinilerinin ne şekilde değerlendirildiğinin de örnekleridir. Hem bu panolar hem de kazıda bulunan bunlarla uyumlu çini parçaları, beyaz zemine ince siyah kontur kullanılarak yapılmış desenlerin canlı renkleri ve parlak sırlarıyla üslup ve kalite açısından 16. yüzyıl İznik üretimlerinin niteliklerini taşımaktadır. Aynı kompozisyona ait iki çini karo, Londra Victoria&Albert Müzesi koleksiyonunda bulunmakta olup bunlar 1525-1550 yılları aralığına tarihlendirilmiştir¹¹.

¹⁰ Tanman 1994, 241-242.

¹¹ <https://collections.vam.ac.uk/item/O276593/tile-unknown/>

Şekil 6. BHD Kazı alanında ele geçen mavi-beyaz dekorlu ulama çini parçaları (Kazı Arşivi)

Şekil 7. Sultan Ahmed Camii hünkâr mahfili'nde kullanılan çini pano (Arlı 2018, 147, Fot. 140)

Şekil 8. Eyüp Sultan Türbesi'nde kullanılan çini pano (Fot. Ö. Erol, 2021)

Grup 3: Mavi-Beyaz Dekorlu Karo Çini Parçaları

Tanım: Beyaz hamurlu, şeffaf sır altına mavi-beyaz dekorlu çini parçaları dağınık hâlde bulunmuş, birleşen dört parçanın yapıştırılmasıyla ana parça oluşturulmuştur. Çok az kenar formu veren ana parçadaki desenlerin merkezden kenara olan mesafesi hesaplandığında ise yaklaşık 25x25 cm ölçülerinde karo elde edilmektedir (Çizim 1). Bu parçanın sırlı yüzünde ayrıca, pişirim esnasında fazla ısıdan kaynaklı oluşan yanık izleri de bulunmaktadır. Parçaların tümünde, beyaz zemin üzerine kalın lacivert konturla geçilen desenler, mavi ve firuze renklidir. Merkezi şemaya göre oluşturulan kompozisyonda, ortadaki sekiz dilimli rozet, ince dallarla buna bağlanan sekiz çiçek ve bunların arasından yükselen hatayı deseni tanımlanabilmektedir (Şekil 9).

Değerlendirme: Bununla aynı merkezi şemalı ulama çiniler, Topkapı Sarayı'nda 17. yüzyıl¹² İznik çinileri ile kaplı Revan Köşkü'nün (1636) iç duvarlarında kullanılmıştır¹³ (Şekil 10). Tek karoda $\frac{1}{4}$ oranında desenin birleştirilmesiyle elde edilen bu şemada köşelerde dört, kenarlarda iki karo yan yana getirilerek ulama kompozisyonu sağlanmaktadır. Ancak kazıda bulunan

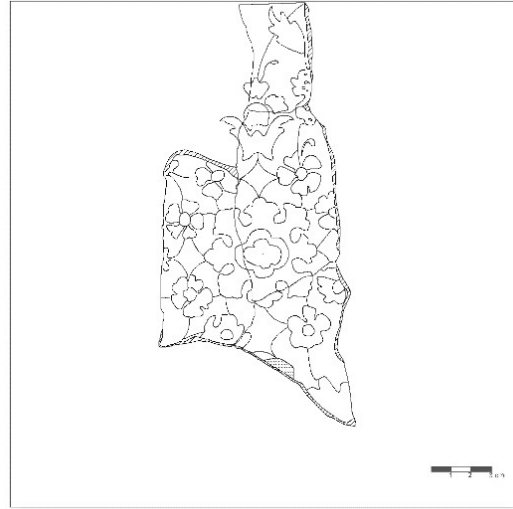
¹² Demirsar Arlı–Altun 2008, 123.

¹³ Bk. Demirsar Arlı–Altun 2008, 122.

parça ile Revan Köşkü'nde kullanılan çiniler arasında çok az desen farklılıkları olduğu da göze çarpmaktadır (Şekil 9-10). Kullanılan mavi tonları bakımından da ayrılan çinilerin, aynı yüzyıl içerisinde farklı tarihlerde veya atölyede tasarlanmış olması mümkündür. Öte yandan bu ulama çini kompozisyonunun benzerleri, Bağdat Köşkü (1639) ve Üsküdar Çinili Camii (1640)¹⁴ gibi yapılarda da görülmektedir. Tüm bunların 17. yüzyılın ilk yarısında ve yakın tarihlerde inşa edilmiş olması, bu tarz çini kompozisyonların yaygın üretildikleri döneme de işaret etmektedir.

Şekil 9. BHD Kazı alanında ele geçen çini parçası (Kazı Arşivi)

Çizim 1. Parçanın 25x25 ölçülerinde kare içerisinde yerleştirilmiş çizimi (Çiz. Ş. Kaya)

Şekil 10. Revan Köşkü'nde kullanılan ulama çinilerden detay (Fot. V. Belgin Demirsar Arlı/2019)

¹⁴ Bk. Demirsar Arlı–Altun 2008, 44.

Grup 4: Şeffaf Sıraltına Mavi-Beyaz Dekorlu Karo Çini Parçası

Tanım: Farklı kazı sezonlarında bulunan iki parçanın birleştirilmesiyle oluşan çini parçası, beyaz hamurlu, şeffaf sıraltına mavi-beyaz dekorludur. Bir karoya ait olan bu parçanın sırlı yüzeyinde, bej zemin üzerine kalın lacivert konturla belirlenen desenler, beyaz bırakılan kısımları dışında mavi ve firuze renklerle boyanmıştır. Parçada görülen desenlerden, karonun merkezindeki rozeti sekiz kollu yıldız oluşturacak biçimde çevreleyen kıvrık sapların atlamalı biçimde hatayı çiçeği ve hatayı goncası taşıdığı anlaşılmaktadır (Şekil 11).

Değerlendirme: Bu çini parçası desen ve renk açısından, Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi (Has Oda)'nda ve Yeni Cami hariminin güney duvarında yer verilen ulama çinileri meydana getiren 25x25 ölçülerindeki karolarla bire bir örtüşmektedir (Şekil 11). Ulama kompozisyonunun köşelerde dört, kenarlarda iki karonun birleşmesiyle sonsuz düzende tekrarlanmasını sağlayan her bir karo, $\frac{1}{4}$ oranında desen birleştirilerek elde edilen merkezi şemalıdır.

Tarihsel açıdan bunların kullanıldığı yapılardaki çiniler ele alındığında, Hırka-i Saadet Dairesi'nin çinileri, 16. yüzyılın ikinci yarısına ve 17. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹⁵. Yeni Cami Külliyesi'nin çinileri ise yapıyla aynı döneme aittir. Sultan III. Mehmed (h.1595-1603) Dönemi'nde, 1597 yılında inşasına başlanan Yeni Cami Külliyesi, Sultan IV. Mehmed'in annesi Turhan Valide Sultan'ın gayretleriyle 1663 yılında tamamlanabilmiştir¹⁶. Cami, Hünkâr Kasrı/Mahfili ve Turhan Valide Sultan Türbesi'ni kaplayan sıraltına mavi-beyaz dekorun hâkim olduğu çinilerin İznik'te üretildiğinin kanıtlarından biri de çini hat levhaları tasarlayan Hattat Teknecizâde İbrahim Efendi'nin (ö. H. 1084/M. 1673-1674¹⁷) bunun için İznik'e gittiğinin bilinmesidir¹⁸. Ayrıca, Topkapı Sarayı'nın Harem kısmında 1666/1667-1668/1669 yıllarını kapsayan onarım sırasında yerleştirilen çinilerle Yeni Cami Külliyesi'nin çinileri arasında görülen yakın benzerlikler, Turhan Valide Sultan'ın iki yapı faaliyetindeki etkinliğini ve zevkini ortaya koymaktadır¹⁹. Teknecizâde İbrahim Efendi'nin ölüm tarihi de bu çinilerin, külliyenin son yapım aşamasına ait olduğunu kanıtlamaktadır. Kazıda bulunan bu parça, 17. yüzyıl ortalarında İznik'te gerçekleştirilen çini üretiminden kalmıştır. Yürütülmekte olan kazı çalışmaları sırasında bunlara dair başka örnekler de ele geçmiştir²⁰. Ancak İznik'te 17. yüzyılda üretilen çinilerin kalitesinin bir önceki yüzyıla göre daha düşük olduğunun tekrar altı çizilmelidir. Bu örnekten de fark edileceği üzere artık zemin beyazlığını yitirmiş, desenler kabalaşmış, matlaşan renklerde akmalar, sırda çatlaklar görülmeye başlanmıştır.

15 Demirsar Arlı–Altun 2008, 116.

16 Yavaş 1994, 464-465.

17 Mehmed Süreyya 1996, 763.

18 Anonim 1944, 44.

19 Kocaaslan 2012, 67-68.

20 Bunlar için bk. dn.1.

Şekil 11. Kazıda bulunan parçanın Yeni Cami'de kullanılan çini karoya yerleştirilmiş görünümü (Fot. Kazı Arşivi/Uyg. Akiko Kunita).

Grup 5: Sıraltına Çok Renkli Dekorlu Çini Bordür Parçaları

Tanım: Kompozisyon özellikleri açısından benzerlik gösteren beyaz hamurlu çini parçaları bir araya getirildiğinde, bunların yaklaşık 12,5x25 cm ölçülerinde imal edilmiş bordür çinilerine ait oldukları tespit edilmektedir. Ele geçen bu parçalar bordür biçiminde yerleştirildiğinde, merkezdeki hatayiden çıkan iki ana dala ayaklı başlı yerleşen dişli yapraklar ile ara dallardan çıkarak bunları kesen lalelerden oluşan bordür kompozisyonu tanımlanabilmektedir. Zemini lacivert boyalı olan parçalarda bu desenler, dış konturları belirlendikten sonra beyaz bırakılmış kısımları dışında kırmızı, firuze ve yeşille renklendirilerek şeffaf sırla kaplanmıştır (Şekil 12).

Değerlendirme: Topkapı Sarayı'nın Harem kısmında²¹ yer alan Valide Sultan Dairesi, Çeşmeli Sofa ve IV. Mehmed Kasrı, İznik'te üretim artukları bulunan bordür çinilerinin aynılarının kullanıldığı önemli başlıca mekânlardır²² (Fot. 12-13). Kubbeli Kasrı'daki bazı panoların çevresinde ise kırmızı zeminli olanlarına yer verilmiştir²³. Topkapı Sarayı'nın bu birimlerinde kullanılan çiniler, 17. yüzyıla aittir²⁴. Özellikle Harem'de 17. yüzyılda gerçekleştirilen onarım ve inşaa çalışmaları, bu çinilerin tarihlendirilmesi açısından önemlidir. Harem yapıları, 1662 ve 1665 yıllarında çıkan yangınların -özellikle de 1665 yangını- ardından büyük ölçüde yenilenmiştir. Yapılan bu onarımlara ilişkin kitabelerin ilki 1666-1667, sonuncusu 1668-1669 yıllarına aittir. Bunlardan Valide Sultan Namaz Odası'nda ve Hünkâr Sofası'nda çini üzerinde 1666-1667 tarihi okunmaktadır²⁵. Harem'in yenilenmesi sırasında kullanılan tüm çiniler, bu yıllar çerçevesinde üretilmiş olmalıdır. Aynı yüzyılda İznik'te üretilmiş çinilerde görüldüğü gibi bunlarda da kalın konturlu kaba desenlere yer verilmiş, renkler de eskiye oranla soluklaşmıştır.

²¹ Dumlupınar 2015, 215, 263, 315, 433.

²² Aynı bordür Hırka-i Saadet Dairesi'nde de görülmektedir. Ancak bunlar 20. yüzyılda Kütahyalı Mehmet Emin Usta tarafından yapılmıştır. Bk. Koçer Yeşilyurt 2014, 243.

²³ Bk. Dumlupınar 2015, 396, 400, 408, 412, 419.

²⁴ Bk. Demirsar Arlı-Altun 2008, 131; Dumlupınar 2015.

²⁵ Kocaarslan 2012, 64.

Şekil 12. BHD Kazı alanında ele geçen bordür çini parçaları (Kazı Arşivi)

Şekil 13. Topkapı Sarayı'nda kullanılan çini bordürlerden detay

Grup 6a-b: Sıraltına Çok Renkli Dekorlu Çini Bordür Parçaları

Tanım: Beyaz hamurdan yapılmış, kendi içlerinde birleşebilen parçaları yapıştırıldıktan sonra yaklaşık 25x12,5 cm standart bordür ölçülerinde üretilmiş oldukları anlaşılan iki çini parçası, oldukça düşük kalitelidir. Çift dal üzerinde gelişen bordür kompozisyonunun uygulandığı saptanan, a ve b olarak ayrılan parçalarda, dallardan birinde hatayi, diğerinde rozet gelişmekte, bunların aralarında ayrı dallardan çıkan dişli yapraklar uzanmaktadır (Şekil 14-15). Uzun ve kısa kenarlarda form veren a parçasında desen sürekliliğinin, kısa kenarların birleştirilmesiyle sağlandığı anlaşılmaktadır (Çizim 2). Her iki parçada da zemin mavi boyalı, tüm desenler beyaz bırakılan yerleri dışında mavi, yeşil ve kırmızı renklidir. Üzerlerinde şeffaf sır bulunmakla birlikte a parçasının sır yapısı oldukça mat ve yeşilimsi görünümlüdür (Şekil 14).

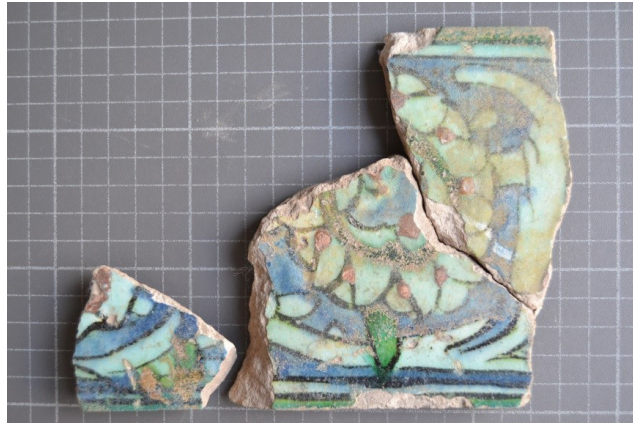
Değerlendirme: Osmanlı çini sanatında çift dal şemasına göre hazırlanmış bordürler yaygın uygulamalardandır²⁶. Dolayısıyla Osmanlı çini sanatı içerisinde birçok yapıda bunlarla karşılaşmak olağandır. Mesela bu tarz bordürlerin, giriş bölümünde 17. yüzyıl çinilerinin kullanıldığı²⁷ Topkapı Sarayı/Ağalar Camii dışında, Sultan Ahmed Camii (1617), Bosnalı İbrahim Paşa Türbesi (1603) gibi yapılarda 16. yüzyıl üslubunda örnekleri bulunmaktadır. Kazı çalışmalarında ele geçen ve üretim artığı olarak ayrıldığı anlaşılan bu bordür çinilerinin desen, sır ve renkleri, 17. yüzyıl üretimlerine göre bile kaba ve kalitesiz kalmaktadır.

²⁶ Bk. Turan Bakır 1999, 233-234.

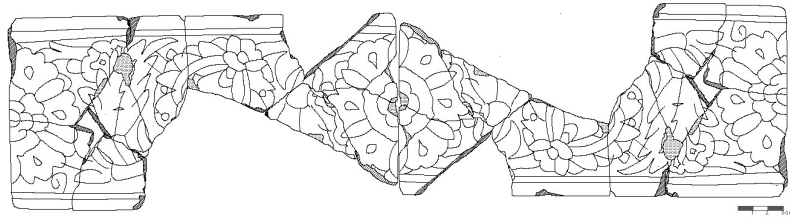
²⁷ Demirsar Arlı–Altun 2008, 119.

Şekil 14. BHD Kazı alanında ele geçen bordür çini parçası (a) (Kazı Arşivi)

Şekil 15. BHD Kazı alanında ele geçen bordür çini parçası (b) (Kazı Arşivi)

Çizim 2. Bordür ölçüleri tam olan (b) parçasının bileştirilmiş çizimi (Çiz. Ş. Kaya)

Sonuç

İznik Çini Fırınları Kazısı çalışmaları sırasında bulunan ve burada değinilen çini parçaları, birkaç noktada çıkarım sağlamaktadır. Bunlardan biri, teknik bakımdan İznik'te iki farklı çini üretilmiş olduğudur. Grup 1'de tanıtılan renkli sır tekniğindeki nadir buluntu grubuna karşılık, sıraltı üretiminin yoğunluğu bu örneklerden de izlenebilmektedir. Bunun dışında seçilen az sayıdaki bu örnekler bile İznik üretimi çinilerin, 17. yüzyıl Osmanlı mimarisinin süsleme programında önemli bir yeri olduğunu bir kez daha göstermiştir. Buna karşılık Osmanlı mimarisinde karşılaşılan çiniler her zaman yapı tarihleriyle örtüşmemektedir. Mesela Sultan Ahmed Külliyesi'nde bulunan renkli sır tekniğindeki panoların imal tarihleri şüpheli, depo çinileri olan mavi-beyaz panolar ise

16. yüzyıla aittir (Grup 1-2). 17. yüzyılda onarılan ve inşa edilen yapıların çeşitli mekânlarında yer verilen çinilere karşılık gelen Grup 3-6, ulama kompozisyonludur ve bunlar tartışmasız biçimde bu yüzyılda üretilmiştir. Bezeme tekniği açısından Grup 3-4'teki merkezi şemalı karo parçaları, şeffaf sır altına mavi-beyaz, Grup 5-6'daki bordür parçaları, şeffaf sır altına çok renkli boyalıdır. Bu örneklerde klasik desen ve kompozisyon şemalarına bağlı kalınmış ancak uygulamada konturlar kalınlaşmış, desenler kabalaşmış, sır parlaklığını yitirmiş, renklerde eski canlılık yakalanamadığından mavi tonları öne çıkmıştır. Yaklaşık 100 yıla yayılan İznik'teki son üretim zincirine ait son dört örnek arasında ayrıca ham madde, atölye ve tarihsellik gibi nedenlerle açıklanabilecek kalite farklılıkları da görülmektedir. Sonuç olarak, 17. yüzyılda İstanbul'daki saray merkezli mimarlık ortamında depo çinileri de değerlendirilmiş ancak 17. yüzyılın ikinci yarısına taşan sürede yeni ya da yenilenen yapı mekânlarında İznik üretimi çinilere yer verilmeye devam edilmiştir. Kazılarda bulunan çini parçaları, bunların üretim artıklarıdır.

Yazar Katkıları/Writer Contributions

Çalışmanın Tasarlanması/Planning of the Study	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Veri Toplanması/Collecting Data	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Veri Analizi/Data Analysis	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Makalenin Yazımı/Writing the Article	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)
Makale Gönderimi ve Revizyonu/ Submission of the Article and Revisions	Yazar/Author-1 (%34) - Yazar/Author-2 (%33) Yazar/Author-3 (%33)

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir / The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.

ETİK BEYAN/ETHICAL STATEMENT

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and all the works referred are mentioned in the bibliography.

KAYNAKLAR

Ahunbay 1994

Ahunbay, Z., “Sultan Ahmet Külliyesi”, *DBİA* 7, İstanbul, 55-61.

Anonim 1944

Anonim, *İstanbul Yeni Cami ve Hüskâr Kasrı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Artan 1994

Artan, T., “Sokollu Mehmed Paşa Sarayı”, *DBİA* 7, İstanbul, 34-35.

Aslanapa–Yetkin–Altun 1989

Aslanapa, O.–Yetkin, Ş.–Altun, A., *İznik Çini Fırınları Kazısı (II. Dönem)*, İstanbul.

Arlı 2018

Arlı, L. E., *İstanbul Sultan Ahmet Camii Çinilerinin Belgelenmesi ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Demirsar Arlı–Altun 2008

Demirsar Arlı, B.–Altun, A., *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Osmanlı Dönemi*, İstanbul.

Demirsar Arlı–Adıgüzel 2011

Demirsar Arlı, B.–Adıgüzel, H., “The Connection Between the Tile Decoration of the 16. And 17. Centuries in Istanbul with the Tile Fragments Found in İznik Excavations”, *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships Between Polland and Islamic Countries*, ed. B. Biedronska-Slota–M. Ginter–Frolow&Jerzy Malinowski Krakow, 235-245.

Demirsar Arlı 2015

Demirsar Arlı, V. B., “İznik Çini Fırınları Kazısı 2013 Yılı Çalışmaları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 165-176.

Demirsar Arlı 2016

Demirsar Arlı, B., “İznik Çini Fırınları Kazısı 2014 Yılı Çalışmaları”, *37. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 507-516.

Demirsar Arlı 2017

Demirsar Arlı, B., “İznik Çini Fırınları Kazısı 2015 Yılı Çalışmaları”, *38. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, 371-388.

Demirsar Arlı 2018a

Demirsar Arlı, B., “İznik Çini Fırınları Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları”, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı III*, Ankara, 445-459.

Demirsar Arlı 2018b

Demirsar Arlı, B., “İznik Çini Fırınları Kazı Buluntularından Çini Örneklerin Değerlendirilmesi”, *Journal of History Culture and Art Research* 7/1, 578-593.

Demirsar Arlı 2019

Demirsar Arlı, B., “İznik Çini Fırınları Kazısı 2017 Yılı Çalışmaları”, *40. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 345- 360.

Demirsar Arlı-Kaya 2019

Demirsar Arlı, B.-Kaya, Ş. “İznik Çini Fırınları Kazısı Çini Buluntularının Değerlendirilmesi 2015-2018”, *16. Türk Sanatları Kongresi*, Ankara, 3-5 Ekim 2019, baskıda.

Dumlupınar 2015

Dumlupınar, F. Z., *Topkapı Sarayı Harem Dairesi 17. Yüzyıl Çini Pano Tasarımları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Eldem 1979

Eldem, S. H., *İstanbul Anıları*, İstanbul.

Kocaaslan 2012

Kocaaslan, M., “Topkapı Sarayı Harem’i: 1665 Yangınından Sonra Yenileme Projesi”, *Belleten* 76/275, 45-74.

Koçer Yeşilyurt 2014

Koçer Yeşilyurt, F., *Topkapı Sarayı Dördüncü Avlu’daki Yapılarda Kullanılan Çiniler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Mehmed Süreyya 1996

Mehmed Süreyya, “İbrahim Efendi (Teknecizâde)”, *Sicill-i Osmanî*, 3, yay. haz. N. Akbayar, çev. S. A. Kahraman, İstanbul, 763.

Öten 2017

Öten, A., *Arşiv Belgelerine Göre Sultan Ahmed Külliyesi ve İnşası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Tanman 1994

Tanman, B., “Eyüp Sultan Külliyesi”, *DBİA* 3, İstanbul, 241-242.

Turan Bakır 1999

Turan Bakır, S., *İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu*, Ankara.

Yavaş 1994

Yavaş, D., “Yeni Cami Külliyesi”, *DBİA* 7, İstanbul, 464-465.

Yetkin 1992

Yetkin, Ş., “Sultan Ahmed Külliyesi’ndeki Bir Grup Çini ile İlgili Yorumlar”, *Semavi Eyice Armağanı-İstanbul Yazıları*, İstanbul, 213-220.